

سیر تحول فضای شهری در جهان معاصر (در ارتباط با سیر تحول اندیشه انسانی)

علی اتحادی^{۱*}، میلاد خسروی^۲

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده هنر و معماری، گروه شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران،

ali.ettehadi.TNT@gmail.com

۲- دانش آموخته کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده هنر و معماری، گروه شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران،

Milad.khosravi45@gmail.com

چکیده

فضا مفهومی وابسته به اندیشه انسانی و با تحول در اندیشه انسانی و تغییر در سازوکار سازمان‌دهی جوامع انسانی به فضا، شکل و فرم و کیفیات فضایی تغییر می‌نماید. فضا در مفهوم موجود به‌تنهایی نمی‌تواند هیچ ویژگی خاصی را مطرح کند. فضا بنا بر هر فرهنگ و حتی خرده فرهنگ می‌تواند به درجات مختلف متفاوت باشد. فضاهای شهری که تمام فعالیت‌های اجتماعی اقتصادی در آن وجود دارد تا به نیازهای جامعه بشری پاسخ داده شود، ارتباط فضای شهری با انسان‌های شکل‌دهنده و ایجادکننده این فضاها همواره ارتباطی ۲ سویه بوده است، ارتباطی که با تأثیر موقعیت جغرافیایی، شیوه زندگی، آداب، رسوم، فرهنگ و تمدن هر قومی درهم آمیخته است، اما در همه آن‌ها سیری تکاملی دیده می‌شود، مراحلی که طی گذر زمان و تغییر نیازهای جوامع بشری در نسل‌های متفاوت تا حدودی باعث تغییر شکل فضای شهری متناسب با نیازهای جوامع باعث تغییر فرم و شکل فضاهای شهری شده است. میدان‌های نیز از جمله فضاهای مهم شهری هستند که در آن علاوه بر فعالیت‌های روزمره به نیاز تعاملات اجتماعی انسان نیز پرداخته می‌شود. این پژوهش از طریق مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای موجود و بررسی متون نظری در طی سال‌ها و دوره‌های مختلف است که به شناسایی و تبیین مفهوم فضای شهری (عملکرد اجتماعی و کنش متقابل انسانی شهروندان با محیط اطراف) فضایی که مردم در جریان زندگی روزمره در آن حاضر شده و به تعامل با یکدیگر و محیط پیرامون می‌پردازند.

واژه‌های کلیدی: فضای شهری، اندیشه انسانی، فضا، اعتقادات عمومی، میدان شهری

۱- مقدمه

فضای شهری موجودی دارای ساختاری است که از اجزایی که در اشکال مختلف فرم، کارکرد و معنا تشکیل می‌شود. زمینه تشکیل و ارتقاء عملکردهای اجتماعی یک جامعه و کنش‌های متقابل شهروندان با یکدیگر و با محیط زندگی و نحوه رفتار و برخورد آن نشانگر فرهنگ و تمدن زندگی شهرنشینی است (اهری، ۱۳۸۰).

این فضا در طول زمان و همگام با تغییر شهروندان، عقاید، رفتار، فرهنگ آنان نیز خود دست خوش تغییر می‌شود تا با نیازها و احتیاجات و آداب و رسوم شکل بگیرد. وقتی حرف از شهر و فضای شهری می‌شود، در حقیقت سخن از مکانی است که بیشترین میزان از تراکم و تمرکز ابعاد مختلف قدرت و انواع مختلف فرهنگ یک جامعه را درون خود تشکیل داده است؛ این مکان دارای بزرگ‌ترین شبکه‌های ارتباط جمعی، مکانی که داشتن حس متعلق بودن به آن و اهل آنجا بودن، گونه‌ای از هویت شناختی را برای شهروندان به وجود می‌آورد. ترکیبی از توده و فضا که به‌جز با حضور یافتن انسان‌ها در آن، در حالت توده و فضا باقی می‌ماند و فقط نماد باستانی از تمدن را به دوش می‌کشد (شولتز، ۱۳۸۴: ۱۹).

دیدگاه‌ها و نظریات مختلفی درباره‌ی مفهوم پیچیده و مهم هست که به معنی گستردگی آن در ابعاد زیادی هست که همگی در یک محیط فشرده بر هم افتاده و داری هم‌پوشانی هستند که به نوبه‌ای به تعادل رسیدند.

در این پژوهش به شناسایی و تبیین مفهوم فضای شهری (عملکرد اجتماعی و کنش متقابل انسانی شهروندان با محیط اطراف) فضایی که مردم در جریان زندگی روزمره در آن حاضر شده و بر اساس مبانی فکری، اعتقادات عمومی خود، به تعامل با یکدیگر و محیط پیرامون می‌پردازند.

پژوش حال حاضر از نوع کیفی است که با استفاده از روش کتابخانه‌ای و اسنادی به جمع‌آوری اطلاعات در دوره‌های زمانی، کشورهای مختلف و مرتبط با فضای شهری آن زمان پرداخته است که بنا به نظریاتی که در آن زمان وجود داشته است، به بررسی ویژگی‌ها و اتفاقاتی که در شکل‌گیری فضاهای شهری در آن تأثیر داشته‌اند می‌پردازیم.

از بعد دیگر به بررسی و مقایسه روند تغییر و تکامل فضای شهری در اروپا و ایران و بیان ویژگی‌های این دو اشاره می‌شود که به شناسایی و تبیین مفهوم فضای شهری (عملکرد اجتماعی و کنش متقابل انسانی شهروندان با محیط اطراف) فضایی که مردم در جریان زندگی روزمره در آن حاضر شده و بر اساس مبانی فکری، اعتقادات عمومی خود، به تعامل با یکدیگر و محیط پیرامون می‌پردازند. محدوده موردنظر در این پژوهش کشورها و دوره‌های معماری و شهرسازی اروپا و یا سایر کشورهایی که سبک‌های مختلف در تشکیل فضای شهری تأثیرگذار بوده است و کشور ایران است.

۲- مبانی نظری

۲-۱- فضا

فضا مفهومی وابسته به اندیشه انسانی و با تحول در اندیشه انسانی و تغییر در سازوکار سازمان‌دهی جوامع انسانی به فضا، شکل و فرم و کیفیات فضایی تغییر می‌نماید. فضای شهری مانند بسیاری از مفاهیم شهرسازی فاقد تعریف علمی تعریف شده‌ای است. فضا در مفهوم موجود به تنهایی نمی‌تواند هیچ ویژگی خاصی را مطرح کند (کریر، ۱۳۸۳).

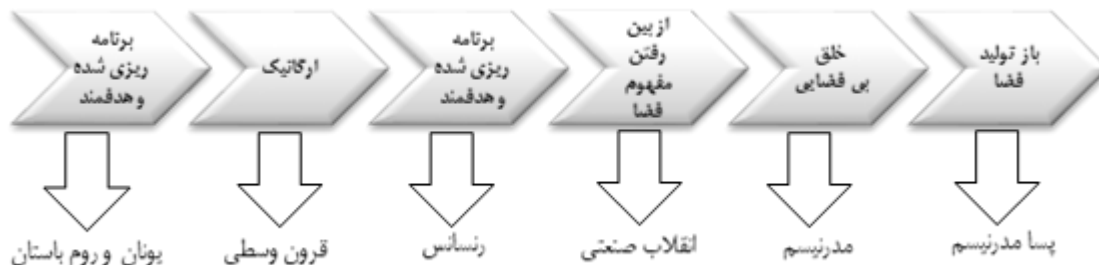
از دریچه نگاه انسان‌شناختی درک از فضا، خود را در سازمان‌یافتگی‌های متفاوت آن متبلور می‌سازد که بنا بر هر فرهنگ و حتی خرده فرهنگ می‌تواند به درجات مختلف متفاوت باشد (همان).

معیارهای مختلف در تعریف فضا در تبیین مفهوم فضای شهری که شامل انواع فضای خصوصی، نیمه عمومی و عمومی، فضای باز و نیمه‌باز و بسته، فضای محصور، نیمه محصور و غیر محصور، فضای نظم یافته و بی‌نظم، فضای ایستا و پویا وجود دارند (گیدین، ۱۳۸۴).

فضای مثبت یا منفی (فضای مثبت فضایی است که به ذات خود دارای مفهوم و هویت باشد و فضای منفی در اثر قرارگیری توده ساختمانی و بدون هویت و عملکرد ذاتی باشد). برخی تعامل و تقابل اجتماعی را شرط اساسی فضای شهری می‌دانند (عملکرد اجتماعی) - (پاکزاد، ۱۳۸۵، ۸۱). شرط شهری بودن فضا را عمومی بودن و امکان دسترسی بدون اجازه کلیه شهروندان به آن دانسته‌اند. برخی فضا را در سه عرصه کالبدی، مفهومی و اجتماعی تبیین می‌نمایند (ر.ک. حبیب، ۱۳۸۶: ۱۱۲). این واژه در معنای کلی تمام ساختمان‌ها، اشیاء و فضاهای محیطی شهری و نیز افراد، رویدادها و روابط آن‌ها را در بر می‌گیرد و همین فضا، در مفهوم عام فضایی فرهنگی را شکل می‌دهد (همان، ۱۱۳).

فضاهایی که: حضور در آن‌ها بخشی از زندگی روزمره محسوب نمی‌شود. (قصد و نیت حضور در آن‌ها در زمان‌هایی خاص)، نوع نگاه و نگرش و تلقی شهروندان در نحوه استفاده از فضا بیش از معیارهای کالبدی در تلقی یک فضا به‌عنوان فضای شهری اهمیت دارد (شولتز، ۱۳۸۴).

۲-۲- فضای شهری در گذر زمان با توجه به اندیشه انسانی

شکل ۱: سیر تکامل فضای شهری در گذر زمان

۳-۲- سیر تحول فضای شهری در اروپا

سرمشأ این تحولات با جنبش پرانرژی رنسانس (منجر به رشد و توسعه کمی و کیفی علوم و اندیشه‌ها در جامعه غرب و به تبع آن توسعه کمی و کیفی شهرها) بوده است. آثار ارزشمند دوره رنسانس و باروک میراثی را برای اروپای قرن ۱۷ و ۱۸ ایجاد نمود که در موجب الگوهای بعدی در عرصه‌های مختلف بود (گیدئون، ۱۳۸۴).

۲-۳-۱- الگوی فضای شهری در اروپا

فضاهای عمومی (میادین ارگانیک: گشایش فضایی ایجاد شده در مرکز شهر بدون فرم هندسی مشخص) و میادین طراحی شده (مبتنی بر فرم‌ها و عملکردهای پیش‌بینی شده) است، فضاهای نیمه‌خصوصی یا نیمه عمومی (باغات مسکونی و بعضاً حکومتی، حمام‌های وسیع، معابد و کلیساهای اختصاصی و ...) مورد استفاده گروه خاصی از ساکنین شهرها قرار می‌گیرند (موریس، ۱۳۷۴).

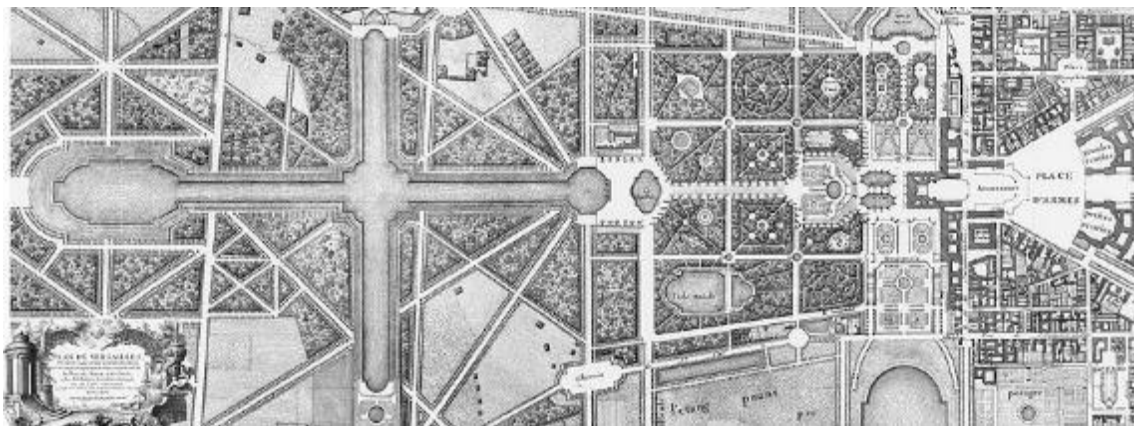
۲-۳-۲- قرن ۱۷ و نیمه نخست قرن ۱۸

فضاهای باز خصوصی و باغات متعلق به صومعه‌ها در شهرهای این دوره به‌ویژه پاریس، مهم‌ترین فضاهای شهری محسوب می‌شدند. تا جایی که موریس بیان می‌کند «در شهر پاریس در عهد فرانسیس اول، هیچ‌گونه فضای شهری عمومی که دارای اهمیت ویژه‌ای باشد وجود نداشت». (موریس، ۱۳۷۴، ۲۱۴)

الگوی باغات خصوصی بر مبنای آموزه‌ها و روش زندگی طبقه بورژوا که عمدتاً شامل جشن‌ها و مراسم تشریفاتی اشراف و اعیان بود، فضاهای عمومی شهری را تشکیل می‌دادند.

۲-۳-۱- فرانسه

قرن ۱۷ و نیمه اول قرن ۱۸ هم‌زمان با حکومت لویی سیزدهم و پسرش لویی چهاردهم بوده است. اشراف‌گرایی اعیان و حاکمان مهم‌ترین عنصر در الگوی شهر و فضای شهری که در اوایل قرن ۱۷ مهم‌ترین فضای باز پاریس، باغات اشراف و حاکمان است که بهترین نمونه این کاخ‌ها از جمله: لوور و توپلری که در نزدیکی هم و جهت استفاده خانواده سلطنتی احداث شد. در ادامه به دلیل جاه‌طلبی‌های خانواده‌های سلطنتی، لویی سیزدهم در سال ۱۶۲۴، منطقه‌ای را در نزدیکی دهکده کوچک ورسای در چند مایلی در جنوب غربی پاریس خرید و کاخ ورسای بنا گردید و در ادامه با توسعه کاخ - شهر ورسای که بر مبنای طرح مانسار در دوره ۱۶۷۲-۸۲ انجام گرفت و کل دربار دولتی به آنجا منتقل شد. ویژگی کالبدی این باغ در مقیاسی عظیم و مبتنی بر الگوی شعاعی است و این خیابان‌ها عریض و شعاعی امکان حرکت سریع و آسان ارتش را میان شهر و کاخ را فراهم می‌سازد که شورش‌های مردمی را که از نگرانی‌های عمده پادشاهان فرانسه بود را کاهش دهد (موریس، ۱۳۷۴).

شکل ۲: الگوی فضایی کاخ - شهر ورسای و وضعیت موجود آن - (موریس، ۱۳۷۴)

در زمان لویی چهاردهم معهود فضاهایی که ایجاد شد که امروزه به میادین مجسمه خوانده می‌شود که عبارت‌اند از:

- پلاس دو فین (با مجسمه هنری چهارم)
- پلاس دو ویکتور (لویی چهاردهم)
- پلاس دو لاکونکورد (لویی پانزدهم)
- پلاس رویال (لویی سیزدهم)
- پلاس ماندم (لویی چهاردهم)

شکل ۴: میدان دوفین

شکل ۳: میدان رویال

شکل ۶: میدان سن پیتر

شکل ۵: میدان کونکورد

۲-۳-۲-۲-۲ ایتالیا

در زمان معماری باروک فضای کافی در میان دیوارهایی که آن را احاطه کرده بود وجود نداشت. نخستین فضای آزاد بزرگ در درون شهر رم میدان ایلیکا در مقابل کلیسای سن پیتر که توسط برنینی در نیمه دوم قرن ۱۷ ساخته شد (شولتز، ۱۳۸۴).

۲-۳-۲-۲-۱ الگوی شهرسازی و معماری رنسانس نخستین با باروک

هنر رنسانس خواهان سکون و پایداری خاصی در همه وجوه بود و هنر آرامش و زیبایی است (نظم، تقارن «میدان پوپولوی رم»). باروک از آغاز حالت جهت‌دار مشخصی است و می‌خواهد با نیروی مستقیم و خردکننده ما را به تحرک وادارد. (موریس، ۱۳۷۴: ۱۶۹)، تأثیرگذاری هنر باروک تا حدی است که بسیار زود انسان را با پریشانی خاصی تنها می‌گذارد. فضاهای شهری این دوره شامل میداین، فضاهای مجاور کلیساها و سایر بناهای مذهبی که در اکثر شهرها و به‌ویژه در رم از طریق شبکه معابر منسجم به هم متصل می‌شوند (لامپونینی، ۱۳۸۱).

۲-۳-۲-۳- انگلستان

علی‌رغم گسترش شهرسازی و معماری باروک در بخش عمده اروپا، شهرسازی انگلستان چندان تحت تأثیر این سبک قرار نگرفت. جیمز موریس این امر را دارای ریشه‌های اقتصادی و به دلیل محدود بودن حاکمیت پادشاه بر منافع ملی و ممانعت از هزینه‌های هنگفت در زمینه میادین و فضاهای شهری و سلطنتی باقی ماندن نظام حکومتی می‌داند. دستیابی به الگوی شهرسازی باروک نیاز به هزینه‌های هنگفت و اراضی وسیع بود که به اعتقاد موریس، پادشاهان انگلیسی آزادی چنین هزینه‌هایی را نداشتند. (ر.ک. موریس، ۱۳۷۴: ۱۷۰) همچنین اقدامات سیکتوس پنجم و همچنین ناپلئون سوم دچار تحریف شده است (عدم تحقق الگوی هندسی در شبکه شهری لندن)

۲-۳-۲-۳-۱- دو اتفاق مهم در قرن ۱۷

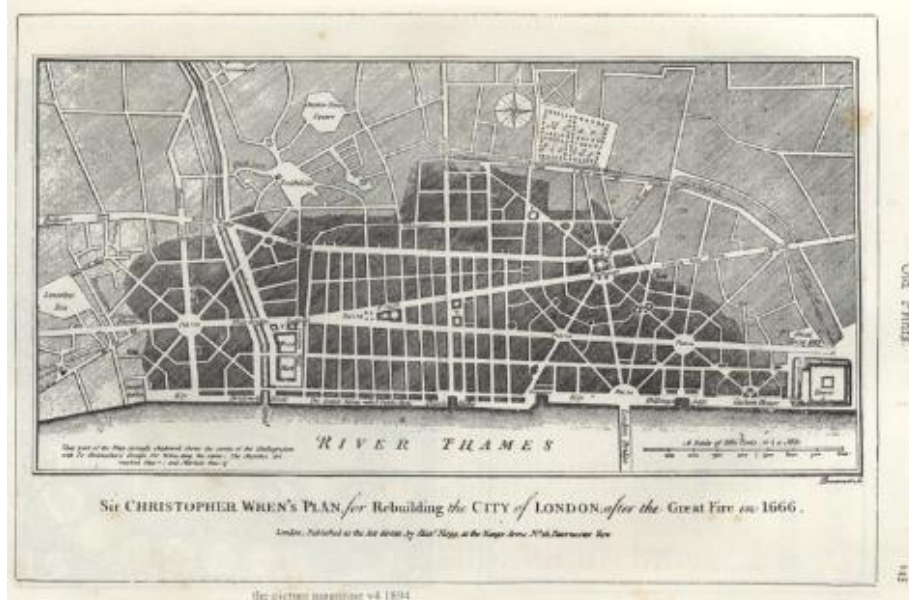
۱. شیوع طاعون در سال ۱۶۶۵

۲. آتش‌سوزی در سال ۱۶۶۶

چالرز دوم: پذیرش ایده بازسازی مجدد شهر را با ضوابطی تدوین کرد که مهم‌ترین آن: تأکید بر تعریض محورهای اصلی به‌عنوان مانعی برای توسعه آتش بود. در بین ۳ طرح ارائه شده طرح کریستوفر رن تصویب شد که به ترکیب الگوی شطرنجی و شعاعی به دلیل هماهنگی با وضعیت شیب طبیعی زمین و عدم انسجام فرمی و عملکردی شهر در بخش‌های مختلف مورد انتقاد است. (موریس، ۱۳۷۴: ۲۹۵)

الگوی الزام ساخت‌وسازهای مشخص (ارتفاع) تحمیل شد. (احتمالاً پهنه‌بندی ارتفاعی برای نخستین بار)
شیوع طاعون هم باعث خروج اشراف‌زادگان به حومه‌های شهری به‌ویژه در بخش غربی (شروع الگوی خانه - باغ‌های بزرگ)

فضاهای شهری در انگلیس در قرن ۱۷ و نیمه قرن ۱۸ اگرچه عمومی است اما در اختیار اشراف بوده و بخش عمده جهت‌گیری‌ها و برنامه‌های طراحی شده به سمت الگوهای بهینه فرمی و فضایی جهت هویت‌بخشی به فضا و بهسازی وضعیت ناهنجار شهر ساخته شده آن زمان گرایش داشته است. از مهم‌ترین میدان‌های لندن به میدان بلومزبری، سن جیمز، و میدان کوین می‌باشد (لامپونیانی، ۱۳۸۱).

شکل ۶. نقشه پیشنهادی رن برای بازسازی شهر لندن

شکل ۷: نقشه پیشنهادی رن برای بازسازی شهر لندن

۲-۳-۳- نیمه دوم قرن ۱۸

اوج میدان سازی میدان‌ها در رابطه با یکدیگر ساخته شده‌اند (گیدیون، ۱۳۷۴: ۱۳۳)، این الگو در شهرهای مهم در ایتالیا، فرانسه و انگلیس دیده شد. صرفاً این الگو به پایتخت‌ها محدود نمی‌شود و شهرهای کوچک‌تر همچون نانسی (مرکز ایالت لرن در فرانسه) و بته (شهر چشمه‌های آب گرم در انگلستان) از این میدان برخوردار شدند (لامپونینی، ۱۳۸۱). گیدیون دل‌انگیزترین این میدان‌ها را ۳ میدان شهر نانسی می‌داند که در سال‌های ۱۷۵۲ تا ۱۷۵۵ در مرکز ایالت رن فرانسه ساخته شده از طریق مسیرها و طاق‌های پیروزی به یکدیگر متصل گردیده‌اند. (گیدیون، ۱۳۸۴: ۱۳۴). تفاوت مهم میدان طراحی و یا احداث شده در این دوره، تاکید بر پیوستگی و هماهنگی میدان می‌باشد.

شکل ۹: میدان نانسی

شکل ۸: میدان نانسی

در این دوره شیوه تناسب ارتفاعات، نحوه استفاده از مصالح، نرده‌ها، فواره‌ها، درختان، ستون‌بندی‌ها و... همگی به دقتی طبیعی با یکدیگر ترکیب گشته‌اند و این راز معماری اواسط قرن ۱۸ است که هر عاملی در عین استقلال، با تمام عوامل دیگر در وحدت است. (همان، ۱۳۵)

در قرن ۱۸ رفتن به چشمه‌های آب گرم بته کاملاً متداول بود. این شهر محل اجتماع دوستان و آشنایان و ملاقات‌های اجتماعی بود. در شهر نه قصر بود و نه کلیسایی که شهر را تحت تأثیر قرار دهد. الگوی میدان سازی بر مبنای وحدت معماری و طبیعت در ایتالیا نیز در قالب اصلاح و تکمیل میدان دل پوپولو رم بروز یافت.

شکل ۹. طرح میدان دل پوپولو رم

شکل ۱۰: طرح میدان دل پوپولو رم

از دیگر اقدامات انجام شده در نیمه دوم قرن ۱۸ می‌توان به احداث خیابان‌های طراحی شده اشاره نمود که مهم‌ترین مشخصه‌شان ترکیب با طبیعت بود. به تعبیری ترکیب روستا و شهر است.

شکل ۱۲: طرح میدان دل پوپولو

خصوصی بودن و عدم اختصاص فضا به گروه و طبقه خاصی همچون اشراف یا خانواده سلطنتی یا کلیسای کاتولیک است. (مردم حاکمیت فضاهای شهری را به دست گرفته و آن‌ها را از انحصار طبقه خاصی خارج نمودند).

۲-۳-۴- قرن ۱۹

تحولات این دوره ریشه در تحولات علمی و تکنولوژیک اواخر قرن ۱۸ دارد. تعبیر پیغام‌آور عصر ماشین و تولید نامحدود در قرن ۱۸ موجی از اختراع دوستی را در میان کلیه طبقات جامعه ایجاد نمود. از جمله نخستین موارد استفاده از آهن در سقف‌های شیروانی در فرانسه باهدف مقابله با حریق معماری صنعتی و توسعه تکنولوژیک (استفاده از آهن و شیشه) بود. پس از آن از آهن در ساخت انبارها، کارخانجات، پل‌ها، و گلخانه‌ها استفاده شد و کمتر در بناهای عمومی که موضوع معماری به‌مثابه یک هنر بود جلوه‌گر شد. جدایی علم و هنر، بی‌آنکه نتیجه تفاوت طبیعت این دو رشته از فعالیت‌های انسانی باشد، پدیده‌ای است خاص قرن ۱۹ (همان، ۱۶۶)

در نیمه دوم قرن ۱۹ ساخت کریستال پالاس که در دوره‌های بعد معماری و فضا را تحت تأثیر قرارداد. بعد از ساخت برج ایفل اعتراض نویسندگان، نقاشان، مجسمه‌سازان و معماران تشدید شد که این برج را برجی هیولا و نالازم دانستند که تاریخ هنر و فرانسه را مورد تهدید قرار داده است. برج ایفل موجب تحولی در نقطه دید انسان ایجاد نمود که گیدئون آن را انقلاب بصری می‌داند و این تغییر موقعیت ناظر و تغییر نقطه دید، به فضای شهری مفهومی نو و متفاوت داد.

۲-۳-۴-۱- جامعه صنعتی

با مهاجرت روستاییان به شهرها و تخلیه روستاها شهرها دیگر محل زیبا برای طبقه اشراف نبودند. مهاجرین روستایی به دلیل انس گرفتن با فضای ارگانیک روستا نیازی به فضاهای شهری طراحی شده نداشتند. تقاضا برای ایجاد سرپناه مجالی برای طراحی توسعه شهری و ایجاد زیرساخت‌های مناسب ایجاد نمی‌نمود. رشد اقتصادی با پیشرفت‌های اقتصادی به سرعت باعث تمرکز ابزار تولید و سرمایه‌ها شد و تحت لوای آزادی اقتصادی قدرت دولت در جامعه کاهش یافت. با رشد بی‌حدوحدصر شهرها و عدم وجود دولت مقتدر، توسعه شهرها در این دوره فاقد برنامه‌ریزی و مبتنی بر الگویی ارگانیک و شتابزده بود. از پیامدهای این دوره، بهداشت پایین، تراکم جمعیتی بالا، عدم وجود فضای شهری، نابسامانی‌های اجتماعی و...

۲-۳-۴-۲- نوشهرهای اصلاح طلبانه

این اقدامات با ریشه‌های سیاسی، فلسفی، اجتماعی و اقتصادی صورت گرفت. این دوره به‌پیش شهرسازی تعبیر شد. برخی در برابر این دوره موضع می‌گیرند و به سمت الگوهای پیشین تاکید می‌ورزند. مارکس و انگلس: نارسایی‌ها همزاد نظم نوین بوده و با سازماندهی جدید شهری نشئت‌گرفته از انقلاب صنعتی و توسعه اقتصادی سرمایه‌داری رشد کرده است.

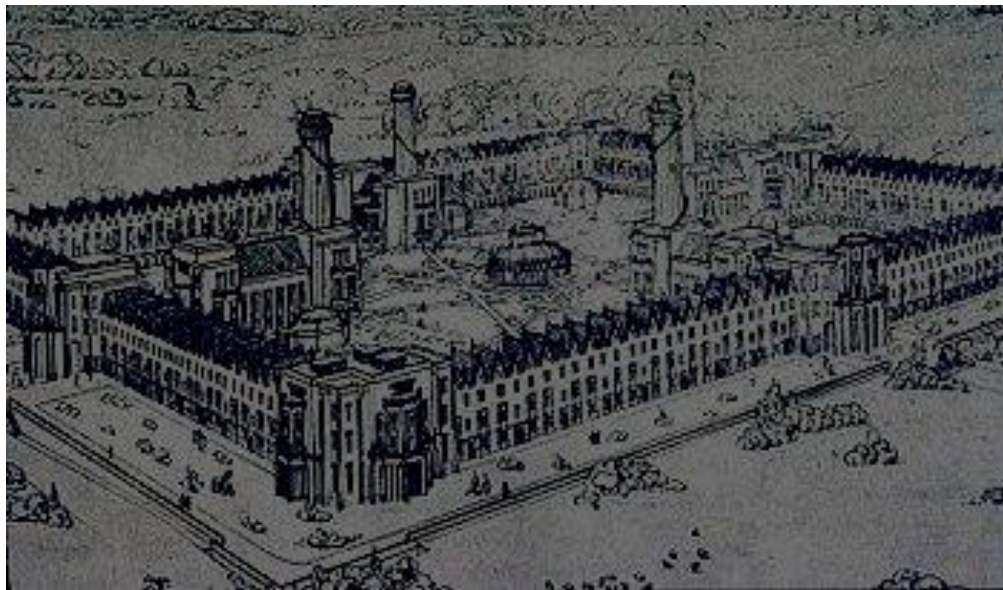

سن سیمون و ژاک روسو، برابری و مقدم بودن اجتماع و فرد را بیان می‌کنند. با کنار هم قرار گرفتن سه عنصر تکنولوژی، نابسامانی شهری و فلسفه‌ای که بعدها (سوسیالیسم) نام‌گذاری شد جریان‌اتی شکل گرفت که شوای آن را الگوی ترقی‌گرا و مارکس آن را سوسیالیسم تخیلی می‌نامید. در کنار این الگو جریان‌ات دیگری رخ می‌دهد که به ترکیب شهر و طبیعت می‌پردازد (ابن‌زهره‌اورد - طبیعت‌گرا) و احیای مجدد فضای شهری قرون وسطی (راسکین - ویلیام موریس - فرهنگ‌گرا)، مارکس و انگلس نیز راه‌حل را در زیربنای اقتصادی می‌دانند نه در شهر (ر.ک. شوای، ۱۳۸۴).

فرهنگ‌گراها نیز به احیای فضاهای شهری کهن با تاکید بر تنوع فضایی و بصری تاکید داشتند. فصل مشترک نظرات مختلف ترقی‌گرا و طبیعت‌گرا این است که ایجاد نوشهرهایی بر مبنای اصول ایده‌آل جامعه بشری در این گونه نوشهرها فضاهای شهری عبارت‌اند از: فضاهایی باز در مرکز نوشهر بر مبنای اصول تدوین شده از سوی هر مکتب تدوین یافته است. الگوی ترقی‌گرا معتقد است که فضای شهری، فضایی باز در میان ساختمان‌ها و در مرکز شهر که به صورت اشتراکی و کاملاً عمومی و دربرگیرنده عملکردهای عمومی مجموعه بوده است. از دیگر اقدامات مهم باید به نمایشگاه کلمبین، اقدامات هاسمن و ناپلئون سوم اشاره کرد.

۲-۲-۳-۱- اقدامات مهم در پاریس به نام مجری آن‌ها (هاسمن)

ایجاد خیابان‌های عریض، بازگشایی فضای مجاور بناهای تاریخی، و زیباسازی محورها و فضاهای شهری (این اقدامات عمدتاً تسهیل عملکرد سواره و توپخانه جهت سرکوب اغتشاشات محلی) اما نتیجه این امر شکل‌گیری به هم پیوسته از فضاهای شهری بود که سیمای امروزی شهر پاریس تا حد قابل توجهی تحت تأثیر آن است.

شکل ۱۳: دورنمای شهر نیوهارمونی اوئن (ماخذ: لومپویانی، ۱۳۸۱: ۱۵)

طور کلی می‌توان فضای شهری قرن ۱۹ را نتیجه اقدامات انجام شده در برابر پیامدهای نامناسب صنعتی شدن شهرها و ناخوشایندی فضای شهری موجود دانست. فضاهای شهری این دوره فضاهایی نیستند که بر مبنای نوع عملکرد خاص مردم و یا بر مبنای طراحی ابتدایی ایجاد شده باشند، بلکه عمدتاً الگویی ثانوی و برای اجتناب از وضعیت نامناسب موجود داشتند. اطلاق عنوان دیالکتیکی به فضاها بی‌راه نیست و به همین جهت روحیه حاکم بر فضاهای این دوره آرمان‌گرایانه است.

۲-۳-۵- نیمه نخست قرن ۲۰

تداوم اندیشه پیش‌ازپیش تکنولوژیک و تحت اندیشه‌های فلسفی و سیاسی در اواخر قرن ۱۹ و اوایل ۲۰ (نهضت نوگرایی یا مدرنیته)

۲-۳-۱- مهم‌ترین ویژگی این دوره: خردگرایی افراطی

خاصی را از آن گذرها و سایر گشایش‌های فضایی جدا می‌کرد. این فضاها به صورت ارگانیک و گاه دارای نظم هندسی دقیق و مشخصی بودند (میدان امیر چخماقی در یزد، میدان گنجعلی خان در کرمان، میدان نقش جهان در اصفهان)

۲-۴-۱- دوره قاجار

نوسازی در ایران فراگردی و از بالا به پایین بود. اوایل این دوره مهم‌ترین ویژگی را می‌توان شتاب‌زدگی و تکرار الگوهای زندیه و صفویه اشاره کرد. الگوی ساخت مسجد شاه تهران توسط فتحعلی‌شاه در سال ۱۲۴۰ موید این امر است، طرح دارالخلافه ناصری از نشانه‌های الگوهای اروپایی به شهرسازی تهران بود، الگوی شبکه خیابانی توسعه در شمال ارگ شبیه طرح‌های شهری هوسمان در پاریس (قبادیان، ۱۳۸۳: ۱۰۵).

طرح میدان توپخانه به صورت حیاط مرکزی و مطابق الگوی سنتی اما نمای ساختمان‌های اطراف آن از سبک نئوکلاسیک غربی استفاده شد که با سهدری و تزیینات ایرانی تلفیق شده بود. انقلاب مشروطه نیز از مهم‌ترین اتفاقات سیاسی - اجتماعی تاریخ ایران تا آن زمان بوده است. استقرار مخالفان و مشروطه خواهان در سبزه میدان و سپس برگزاری جلسات مجلس شورای ملی در مجموعه سپهسالار و در مجاورت میدان بهارستان به این دو فضای شهری عملکرد و هویتی جدید می‌دهد. از دیگر میادین این دوره میدان مشق با نقش نظامی، میدان حسن‌آباد با نقش اجتماعی؛ فرهنگ‌ی و میدان امین‌السلطان با نقش تجاری و بارانداز (حبیبی، ۱۳۸۴: ۱۴۱).

۲-۴-۲- قرن اخیر (دوره پهلوی و انقلاب اسلامی)

کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ ه.ش نقطه پایان فرایندی است که با انقلاب مشروطه آغاز گردید. این انقلاب همسو با تلاطمی که در جهان سرمایه‌داری ایجاد شده است آرمان‌شهر خود را جستجو می‌کند. در دولت پهلوی در یک انقطاع تاریخی، «شهر وابسته» و «شهر سوداگر» به سرعت به «شهر نیرنگ» و «شهر سراب» بدل می‌شود. شهر تقلید و شهر فریب این دوره بی‌آنکه از مضامین شهر صنعتی پیروی کند، به تقلید شکلی آن می‌پردازد. (همان، ۱۵۷)

مدرنیته بگونه‌ای ناقص‌الخلقه و نارس با دو عنصر اساسی تفکر اجتماعی و کارکرد وارد معماری و شهرسازی ایران شد. اثرات معماری مدرن در این دوره: اشرافیت ناقص‌الخلقه و عشیرتی قاجار به سرعت جای خود را به بورژوازی بی‌شکل و بی‌ریشه و خلق‌الساعه دوران پهلوی داد (مجتهدی، ۱۳۸۵).

به این ترتیب الگوهای شهرسازی و به‌ویژه فضاهای شهری ایران از این پس شکل ناقص‌الخلقه و بی‌محتوای شهرسازی و فضاهای شهری اروپا و آمریکا است و عملاً فضای شهری وجود خارجی ندارد. ورود اتومبیل به خیابان شهرها و حتی روستاها، آخرین فضاهای باقی‌مانده از گذشته را نیز می‌گیرند و انسان‌ها را گاه به پارک‌های محدود و عمدتاً به کنج خانه‌های کوچک‌مقیاس و به اصطلاح قوطی کبریتی می‌رانند. جالب آنکه به سرعت پارک‌ها نیز با توجه به شرایط خاص و مزیت نسبی ناشی از عدم وجود نظارت اجتماعی مفهومی جدید می‌یابند و جولانگاه بزه کاران ریزودرشت بدل می‌شوند (قبادیان، ۱۳۸۳).

متأسفانه پس از پیروزی انقلاب در سال ۱۳۵۷ نیز تغییر خاصی در الگوی فضاهای شهری، به‌ویژه در کلان‌شهرها به وجود نیامد، (پاکزاد، ۱۳۸۵) و حتی اقدامات آغاز شده در اروپا و آمریکا نیز تا کنون به نظام طرح‌ریزی فضاهای شهری راه نیافته است. همچنان طرح‌ریزی شهری مبتنی بر برداشت ناقص از آموزه‌های منشور آتن استوار است و حتی در طرح‌های جامع در دست تهیه بر مبنای الگوهای غربی نیمه دوم قرن ۲۰ نیز تفاوتی در نوع نگاه و رویکرد نسبت به فضاهای شهری مشاهده نمی‌شود (لوکوربوزیه، ۱۳۸۲).

فهرست مراجع

- ۱- اهری، زهرا، (۱۳۸۰)، مکتب اصفهان در شهرسازی، انتشارات دانشگاه هنر، تهران، چاپ اول.
- ۲- پاکزاد، جهان‌شاه، (۱۳۸۵)، مبانی نظری فرآیند طراحی شهری، انتشارات وزارت مسکن و شهرسازی تهران، چاپ اول.
- ۳- پوپر، کارل ریموند، (۱۳۸۶)، سرچشمه‌های دانایی و نادانی، ترجمه عباس باقری، نشر نی، تهران، چاپ ششم.

سومین کنفرانس ملی شهرسازی و معماری دانش بنیان 3rd National Conference On Knowledge-Based Urban Development and Architecture

- ۴- حبیب، فرح، (۱۳۸۶)، *رویکرد های پایداری در متن شهرسازی*، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، شماره ۳۲، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران
- ۵- حبیبی، سید محسن، (۱۳۸۴)، *از شار تا شهر*، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، چاپ ششم
- ۶- فکوهی، ناصر، (۱۳۸۶)، *انسان شناسی شهری*، نظر نی، تهران، چاپ چهارم.
- ۷- قبادیان، وحید، (۱۳۸۳)، *معماری در دارالخلافه ناصری*، انتشارات پشتون، تهران، چاپ اول.
- ۸- کریر، راب، (۱۳۸۳)، *فضای شهری*، ترجمه خسرو هاشمی نژاد، نشر خاک، تهران، چاپ اول.
- ۹- کهون، لارنس، (۱۳۸۵)، *از مدرنیسم تا پست مدرنیسم*، ویرایش عبدالکریم رشیدیان، نشر نی، تهران، چاپ پنجم.
- ۱۰- گیدون، زیگفريد، (۱۳۸۴)، *فضا، زمان، معماری*، ترجمه منوچهر مزینی، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، چاپ اول.
- ۱۱- لامپونیا، ویتوریو مانیاگو، (۱۳۸۱)، *معماری و شهرسازی قرن بیستم*، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران، چاپ اول.
- ۱۲- لوکوربوزیه، (۱۳۸۲)، *منشور آتن*، معرفی و ترجمه محمد منصور فلامکی، نشر فضا، تهران، چاپ نخست، (نشر فضا)
- ۱۳- مجتهدی، کریم، (۱۳۸۵)، *فلسفه نقادی کانت*، انتشارات امیرکبیر، تهران، چاپ چهارم.
- ۱۴- موریس، جیمز، (۱۳۷۴)، *تاریخ شکل شهر*، ترجمه راضیه رضازاده، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، چاپ دوم، تهران.
- ۱۵- هایزبرگ، ورنر، (۱۳۸۶)، *جز و کل*، ترجمه حسین معصومی همدانی، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، چاپ پنجم.
- ۱۶- نوربری شولتز کریستیان، (۱۳۸۴)، *مفهوم سکونت به سوی معماری تمثیلی*، ترجمه محمود امیریار احمدی، انتشارات آگاه.